

JAVIER TUSELL, «El 1898 a Espanya, el 1901 a Catalunya», dins *“Escolta, Espanya”*. Catalunya i la crisi del 98. Proa, 1998.

Va ser Vicens Vives qui, amb raó, va argumentar sobre les diferències que hi havia entre el que va significar el 1898 a la major part d'Espanya i el 1901 a Catalunya. Per a Vicens, la generació catalana que va accedir a la vida pública entre el 1868 i el 1876 va fer realitat els somnis dels precursors i, davant del prosaic positivisme de la Restauració, va mostrar una empena idealista i renovadora que va tenir darrere seu el «trémolo del alumbramiento». D'aquesta manera, si més no en germen, va començar a fer possible «el miracle» del 1901 que ha de ser entès com un impuls global, no sols polític, que va fer que Catalunya es convertís en la mestressa confiada del seu propi destí i que emprengués el seu propi rumb.

El punt de vista de Vicens contenia no sols un judici sobre la Catalunya de final de segle, sinó també sobre Espanya mateix. Sobre els seus aspectes intel·lectuals, no va dubtar

a escriure que «es muy posible que la investigación no haya dicho la última palabra al referirse a la generación de 1898», afirmació que, amb el pas del temps, havia de demostrar que era encertada fins a tal punt que en aquesta matèria s'ha produït potser un dels més singulars canvis de plantejament de la història contemporània espanyola. Vicens creia que el que va caracteritzar aquesta generació a la major part d'Espanya va resultar ser una «supervaloración de lo castellano» un «nacionalismo telúrico, utópico y cerradamente casticista», cec davant la realitat del «tremendo fracaso de España como obra distintiva de Castilla», que, des de la perifèria catalana, es va veure de manera prou clara. En efecte, a Catalunya la solució a la crisi de final de segle hauria estat optimista i realista alhora i «el pensamiento de la generación que dio y ganó la batalla al caciquismo en 1901... se levantó lozano, seguro de sus fuerzas con la esperanza de haber recuperado su destino». En canvi, sempre d'acord amb Vicens, «lo que era y fue posible en Barcelona en 1901 —galvanizar la burguesía y el pueblo en un ideal colectivo de resurgimiento— no era ni fuera posible en Madrid hasta treinta años mas tarde». L'al·lusió a la proclamació de la República adquireix un sentit especial, no sols perquè

Vicens escrivia en un moment en què no era tan fàcil fer aquesta mena d'afirmacions, sinó també perquè, en efecte, en els dos moments va ser perceptible una idèntica independització de l'electorat respecte del poder polític governamental i una sensació de plenitud d'una societat que devia molt a l'esforç de les generacions precedents.

És ben sabut, després de la recent publicació de la seva biografia, que Vicens, com de fet passa a tot historiador, va escriure tenint en compte els interrogants i els problemes del temps que li va tocar viure. Ens hem de preguntar, per tant, fins a quin punt aquesta interpretació, que, pel que fa als continguts, resulta tan antitètica en les referències a Catalunya i a la resta d'Espanya, continua essent correcta o és més o menys discutible. Vull avançar la meva opinió sobre això dient que si, en el més essencial, el qualificatiu que cal fer servir és el primer, no hi ha dubte que avui utilitzaríem altres paraules per explicar aquesta realitat.

Avui no faríem servir (i ja des de fa força temps) el 98 com a identificació d'una crisi històrica, ni vincularíem l'esperit del moment al fet de la pèrdua de les colònies, ni tampoc presentaríem aquesta pèrdua com una catàstrofe sense pal·liatius ni tampoc irremeiable. En realitat, caldria parlar,

més aviat, d'un moment de final de segle que té les seves concrecions particulars en els àmbits més diversos, des del polític fins al cultural. Una d'elles va ser la pèrdua de les colònies, la rellevància de la qual no va ser tan decisiva sobre els esdeveniments posteriors. El 98 no va representar, per exemple, una ruptura econòmica respecte al passat. En l'àmbit de les relacions internacionals, no sols cal partir de la base que van existir altres fenòmens semblants, com ja fa temps va indicar Pabón, sinó també que, tal com han demostrat historiadors més recents, atesa la visió que en aquella època es tenia sobre les «nacions vives» i les moribundes no hi podia haver cap garantia per part d'una altra potència o de la comunitat internacional que un imperi que havia perdut la seva funcionalitat econòmica es pogués mantenir per motius polítics. Per tant, no és justa l'afirmació que Cánovas —o els seus successors— es va oblidar d'integrar Espanya en un sistema defensiu que pogués funcionar amb vista al Nou Continent. Una altra cosa és la manca de preparació militar en les seves dues facetes, la terrestre i la marina. Els polítics de la Restauració van continuar ancorats en uns plantejaments bèl·lics massa europeus que no tenien res a veure amb la guerra de guerrilles que es va dur a terme a Cuba i, a més,

van tenir uns plans navals erràtics que van situar les millors unitats de la pròpia flota fora de qualsevol possibilitat d'acció en el moment cabdal. Va ser responsabilitat dels polítics del moment el fet de no dur a terme reformes en sentit autonomista. Quan es van intentar, les va boicotejar el partit mateix que les havia promogudes —en el cas de Maura— o bé van arribar massa tard. Cal tenir també en compte, tanmateix, que sobre els dirigents de la Restauració sempre va planar la por que la pèrdua de les colònies sense lluita significués immediatament el final del règim, cosa que per a ells sempre va ser decisiva.

Per tot plegat, té poc a veure amb l'esperit del final de segle que s'havia engendrat abans i els trets del qual ofereixen un paral·lelisme considerable no sols entre Catalunya i la resta d'Espanya, sinó també en el conjunt d'Europa. En l'última dècada i mitja del segle XIX hi va haver tot un seguit de crítiques al parlamentarisme liberal i al valor de les ciències de la naturalesa. El positivisme filosòfic i el realisme o naturalisme literaris van ser substituïts per un cert espiritualisme. L'intel·lectual va aparèixer com a protagonista de la vida social, entenent com a tal no sols l'escriptor o el professor, sinó aquell qui, a més de ser-ho,

pretenia tenir una projecció especial en la vida col·lectiva. Per a l'objectiu d'aquestes pàgines, un tret essencial d'aquests moments de final de segle va ser la recerca en totes les latituds d'una mena d'«essència» de les nacions, tant si s'anomenava «intrahistòria» (Unamuno), «esperit territorial» (Ganivet), «història interna» (Altamira) o fins tot «raça històrica» —una contradicció curiosa— en el cas d'alguns catalans. La concepció d'aquesta col·lectivitat nacional sempre va tenir, durant aquella època, un component organicista i biològic, tot i que amb manifestacions molt diverses. En realitat, aquests plantejaments sobre la nació, es fessin on es fessin, tenien un origen francès comú; en concret, van estar basats en Taine, l'autor estranger més influent del moment a Espanya. El pensament de Taine, nascut com a reacció a la derrota del seu país davant d'Alemanya, va tenir com a suport la necessitat de regenerar el seu país a través del retorn a la seva realitat més primitiva, que es troba en el paisatge, els tipus humans i la cultura. Aquest tipus de plantejament apareix en els escriptors més diferents. Fins i tot hi ha un cert paral·lelisme literari entre les paraules inicials d'*En torno al casticismo* d'Unamuno (1895) i *La Nacionalitat catalana* de Prat de la Riba (1905), dos

escriptors que són antagònics no sols en els continguts sinó encara més en els tarannàs.

Per tant, l'esperit del final de segle creava una homogeneïtat més gran que la que s'imaginava en un principi en l'àmbit intel·lectual a una banda i l'altra de l'Ebre. El que marca la diferència essencial no és tant aquest conjunt de llocs comuns —en el sentit més noble de l'expressió— de l'època, sinó en la seva diferent inserció en la vida pública i, en darrera instància, en la política. Tal com va indicar Vicens, en això hi ha una distància considerable entre la resta d'Espanya i Catalunya. A la resta d'Espanya l'impacte de l'esperit del final de segle no es va traduir en termes polítics o bé es va tractar d'una traducció molt efímera i circumstancial, tot i que sovint semblés apassionada o fins i tot patètica. A Catalunya, de l'esperit del final de segle va sorgir una realitat nova que es mereix el judici entusiasta de Vicens, tot i que ens pugui semblar excessiu des de la suposada fredor de l'historiador.

El pensament regeneracionista espanyol de la dècada de 1890, per exemple, des de fa força temps ha anat recollint crítiques. S'ha tornat a parlar del judici d'Azaña, d'acord amb el qual Costa mai no va ser capaç de deixar de ser

conservador. Si més no, caldria tenir en compte l'encert de l'escriptor en considerar que va ser més entusiasta que no pas analític; en aquesta qüestió coincidia amb Ortega, el qual, tanmateix, va reconèixer fins a quin punt hi havia influït. Cadascun dels nombrosíssims llibres regeneracionistes afegeix al to vibrant una barreja confusa d'apreciacions crítiques solvents amb procediments de solució dels problemes d'un arbitrisme ferotge, poc congruent i tot sovint desmesurat. Però no podem atribuir un «castellanisme» d'origen a aquest tipus de llenguatge. Almirall va assegurar que, davant l'esperit generalitzador del castellà, s'alçava la capacitat analítica de l'antiga Corona d'Aragó, però a mitjan anys 1880 va escriure un llibre, *España tal cual es*, en què feia afirmacions no gaire distanciades de les de Mallada o Costa. El tret més freqüent en els últims temps a aquest gènere d'assaig regeneracionista ha estat la proclivitat a les solucions autoritàries: al cap i a la fi, abans de fer la seva famosa enquesta sobre el caciquisme, Costa en va afavorir una altra sobre la «tutela jurídica» dels pobles el 1895. L'expressió resulta força significativa per la connexió entre dos termes aparentment antitètics. Això mateix revela que, en realitat, els regeneracionistes no van ser pròpiament prefeixistes, sinó massa iracunds per impotència davant una

societat que no responia a les seves jeremiades. L'autonomia de la societat era tan palesament improbable que acostumaven a acudir al cirurgià de ferro com a possible solució als seus problemes. Però això no era altra cosa —com deia Maura— que un «mannà polític», tot i que es va demostrar que poc durador. Bona part dels regeneracionistes eren homes d'esquerra d'aquella època: per exemple, van ser republicans Mallada, Morote o Costa. Potser la millor prova de com n'era de superficial aquell antiliberalisme és que, en algun moment, fins i tot algun dels intel·lectuals de la Institución Libre de Enseñanza no va tenir manies a subscriure l'apel·lació a una dictadura «jurídica» i temporal. Però sempre va perdurar el convenciment que el que era dolent no era pas el liberalisme, sinó la seva deformació.

En l'àmbit polític, totes les queixes contra el sistema de la Restauració van ser tan persistents i dures com ineficaces i fins i tot irrellevants. Si s'examinen les preses de posició en aquest àmbit dels intel·lectuals vinculats amb la generació espanyola del final de segle, podem concloure que no van passar de ser dessaborides, circumstancials i poc fermes. El judici d'Ortega, d'acord amb el qual s'haurien comportat com a ens genials, té una base considerable: van ser crítics

però no pas constructius i no van crear una doctrina capaç de fornir un ideal comú a la societat sobre la qual actuaven, Però això, en gran manera, va ser culpa de la mateixa societat. No és gens estrany que tants protagonistes de la narrativa de final de segle siguin personatges abúlics que s'enfronten a una societat que fa l'efecte de ser incapaç de canviar, si no és a través d'un miracle. Bona part dels intel·lectuals del final de segle van passar per una successió d'entusiasmes curts i aviat decebutos per cada nou moviment que veien aparèixer en la vida política del país. Per tant, de manera successiva, van ser anarquistes, socialistes, regeneracionistes i radicals. Però, probablement, la postura més valuosa va ser la de la crítica pura d'allò que tenien al davant, com en el cas d'Unamuno.

El motiu d'això és que, en l'àmbit polític, les novetats produïdes amb el final del segle van ser molt escasses. Quan va néixer un moviment de protesta econòmica, va semblar que estava destinat a triomfar, però va durar molt poc i, a curt termini, va acabar integrat al règim. Alguns historiadors han intentat detectar l'aparició d'un moviment populista com a reacció a la derrota exterior, però aquesta opinió no té a favor seu gaire evidència empírica. El que sí

és cert és que va canviar el llenguatge de la classe política, en bona part com a conseqüència de l'important relleu que es va produir en el seu si (aquells anys van morir Castelar, Pi, Salmerón, Gamazo, Sagasta, Romero Robledo...). Però amb el canvi de llenguatge no n'hi va haver prou perquè aviat es va demostrar, a més, contradictori i errat en la diagnosi. Quan, pel març de 1899, Silvela va formar govern i hi va incloure tots els homes públics que havien testimoniats desigs de canvi, aviat es va demostrar la forta incongruència entre els seus programes i a l'últim hi va predominar el simple anivellament pressupostari de Villaverde. Com a mínim fins a la Primera Guerra Mundial es va repetir el propòsit amb altres governs, com el de Maura, però llavors no hi va haver incongruències, sinó errors en la diagnosi. La reforma de l'Administració local mai no va arribar a tenir el resultat que el polític conservador li va atribuir.

De fet, la diagnosi correcta sobre la realitat espanyola només es pot trobar en la línia intel·lectual que va des de Giner fins a Ortega i que va tenir en aquest l'animador intel·lectual i l'enunciador programàtic. Ensenyament i modernització en van ser els elements essencials, però no

van trobar el vehicle polític destinat a dur-lo a terme. En el fons, era la mateixa societat la que hi posava obstacles: com va escriure el poeta, la Castella «triste y noble... espera, duerme o sueña». Quan hi va haver l'esperança que aparegués un grup polític capaç de dur a terme aquell programa, el reformisme de Melquíades Álvarez aviat va demostrar que a l'últim s'impregnava dels vicis habituals en els partits polítics de torn. És ben curiós que, al mateix temps que aquesta societat provocava la indignació dels qui la consideraven mortalment passiva, també els resultava fascinant perquè els semblava autèntica i mereixedora de tots els entusiasmes. L'esperit del final de segle va accentuar en els intel·lectuals espanyols més coneguts una interpretació «castellanista» de la història d'Espanya que venia de lluny. En aquesta matèria sí que hi va haver una continuïtat de fons entre els polítics i els intel·lectuals. Si Cánovas s'havia queixat de la incapacitat dels Reis Catòlics per imposar la unitat absoluta, el mateix Ortega va atribuir la construcció d'Espanya a la «manera castellana de ver las cosas». En tots els àmbits del món cultural, el final de segle va ratificar el que Inman Fox ha anomenat «la invenció d'Espanya» —d'una manera

peculiar d'entendre-la— i per tant, la incapacitat d'entendre's amb Catalunya.

A Catalunya trobem un panorama força diferent. Des de Vicens s'ha assenyalat l'efecte de vigor i força constructiva que en tots els àmbits es desprèn del contacte amb la Catalunya de final de segle. La mateixa lectura de *La nacionalitat catalana* crida l'atenció per aquest motiu i mostra una dissonància aclaparadora respecte de la resta d'Espanya. Durant els anys del final de segle, és obvi que es produís un procés paral·lel d'invençió de Catalunya, com el d'Espanya, que ha estat molt ben descrit per Marfany. També és evident que la resposta de la societat a les crides intel·lectuals i polítiques va ser molt més clara i decidida: Maragall tenia raó quan descrivia Espanya com «la morta» i anunciava el naixement d'una nova civilització industrial cosmopolita que corresponia al que ja era Catalunya. Tanmateix, potser s'han tingut menys en compte dues peculiaritats del model català que expliquen el canvi del 1901.

En primer lloc, aquesta transformació s'explica, en gran manera, pel possibilisme amb el qual va ser abordada. La conquesta, parcel·la a parcel·la, del poder intel·lectual

(l'Ateneu Barcelonès, per exemple) i el sentiment d'agressió des de l'exterior (a través dels canvis en els impostos) van contribuir a l'hegemonia dels nacionalistes. Però aquesta només es va aconseguir amb el reiterat exercici del possibilisme que es detecta en l'aparició de candidats el 1898, la consideració temporal de Polavieja com una alternativa viable, l'obertura a una coalició àmplia sense signe partidista precis el 1901, la integració dels reductes de cacics dins la Lliga finalment, l'ampliació del moviment regenerador al conjunt de les forces polítiques el 1907. Aquest possibilisme, al cap i a la fi, va multiplicar la distància que hi havia entre Catalunya i la resta d'Espanya.

En segon lloc, també cal destacar l'efecte de pragmatisme i de continuïtat que es desprèn de l'obra de la generació catalana del final de segle. El que és important no és el contingut pragmàtic concret que pogués esgrimir en un moment determinat: les Bases de Manresa van ser sempre lluny de convertir-se en realitat i *La nacionalitat catalana* va ser, abans que res, un compendi de nacionalisme i una expressió d'entusiasme. El que va ser decisiu va ser que la generació del final de segle enfonsava les seves arrels en el passat immediat i exercia una hegemonia que es va

imposar sobre la generació següent d'una manera clara i palesa. Ortega, a Madrid, va haver de crear un programa col·lectiu —que la generació precedent no havia estat capaç de fer— i no va poder arribar a veure'l triomfar en l'àmbit polític. A Catalunya, ben al contrari, es va produir un salt endavant irreversible gràcies a la generació del final de segle. I, com va veure prou bé Vicens, no s'havia de produir res de semblant a la resta d'Espanya fins al 1931.